

A marxista bölcseleti irányok típusmeghatározásának problémája

Vanja Sutlić

A marxista bölcseleti irányzatok típusának feladata: az analóg burzsoá alapmegoldások típusánára támaszkodva biztos mércével szolgálni arra nézve, hogy a Marx szellemében gondolkodóknak milyen mértékben sikerült megközelíteni a marxi gondolat lényegét, vagy éppenséggel azonosulni vele. A marxi csak akkor juthat kifejezésre ezekben a marxista áramlatokban, ha a burzsoá álláspontokkal való alapos és kritikai összevetések után megmarad valóban új elemként, mely nemcsak bírálatával, tagadásával emelkedik túl a polgári látókörön, hanem világosan, igenlően rámutat a fölszabadult történelem tényezőjére is. A polgári bölcselet lehetőségeinek korlátozottsága — ez ennek a munkának az előfeltétele, s hogy ez a bölcselet valóban ilyen, az a Hegel általános, katexochen polgári „rendszerébe” foglalt posthegeli polgári megoldások korábbi elvi feltételezésével szemléltethető. Noha Hegel vázolta fel őket, ezek a megoldások, tekintettel az ő „rendszerére”, a bírálat és tagadás előjelét viselik, és ezzel a polgári világ utolsó bölcseleti esélyét jelzik. A marxista filozófiai irányok típusának gyümölcsözősége abban mutatkozhatna meg, hogy nemcsak egy *határozott*, bíráló-tagadólagos viszonyulást szavatolna Hegelhez és a posthegeli megoldásokhoz, hanem felölelné, a bölcseleti viták napi-rendjére tűzné a marxi gondolatnak — a polgári filozófia számára eleve megközelíthetetlen — őseredetű lényegét. Noha e feladat elvégzése csupán *bölcseleti*, tehát úgynevezett „eszmei” mércéket eredményez, egye-

dülálló és rendkívül sokat ígérő távlatok is nyílnak vele az új világ építésének osztályjellegű-történelmi, tudatosan gyakorlati, reális feladataihoz.

A posthegeli polgári bölcsélet hat szakaszát tudjuk megkülönböztetni tekintettel a hat alapvető irányzatra a valóságban és az időben, a társadalomban és a történelemben. Tárgyunk szempontjából ez ugyan-csak hat irányzatot jelent. Ebben a keretben alakult ki a marxista bölcsélet oly módon, hogy képviselői, bár Marx szellemében igyekeztek gondolkodni, a pillanat alkalmatlansága és a világ problémáinak szövevénye miatt — és éppen rájuk keresve megoldást — lényegében polgári álláspontra jutottak. Egy-egy olyan nézőpontra, melyeket Marx, a maga nem polgári és nem hegeli pozícióról egyébként is megoldott.

A hat szakasz közül az elsőben, a korszerű filozófiai gondolatok kettéválásának irányában maga Marx is ténykedett. A kései Schelling, Schopenhauer, Feuerbach, Kierkegaard, Stirner, Strauss, Bauer és mások jellemzik ezt a korszakot, Marx pedig ebben az időben bírálja Hegelt, a bölcsészet egészen új, nem polgári alapelemeit fedezve el. S ez a korszak képelesen még ma is jelen van, mint probléma még mindig két-ségbevonhatatlanul időszzerű, még mindig éppen belőle kell kiindulnunk (mint ahogy később, a jelenkori bölcsélet hatodik szakasza a maga módján felújítja a polgári megoldásokon belül is).

A második szakaszban, mely az újkori filozófiai alapok konszolidációs törekvéseként, e korábbi, kritikai korszak bírálataként jelentkezik, a bölcsészetet az egyetemeken, tudományos intézményekben művelik, társadalmi elismerést nyer, megkapja az öt megillető előjogokat, és polgári értelemben respektálják. Ez az egyetemi és iskolai bölcsészet a „tudomány” cégérével és jelszavával lép fel: a tudomány filozófiája és a filozófia mint tudomány. A különféle ismeretelméleti és logikai-módszertani irányzatokban jut kifejezésre, természetfilozófiai fölépítményeket ad, létrehozza az induktív metafizika típusait stb. A polgári bölcsészetnek ebben a szakaszában, mely a maga módján egyik következő ménye Hegel törekvésének, hogy a tudományban minden tudományos legyen, mindent, ami van, az önálló tudományágak tapasztalatai látókörére és a megtanulandó tárgyi teljesség módszeres és rendszeres hozzáférhetőségére egyszerűsítettek. A tudomány filozófiája azonnal művelőkre talál Marx és Engels első követői körében. Magánál Engelsnél is rábukkanhatunk ilyenfajta irányzatokra, de hangsúlyozottan és elvi következetességgel jelentkezik Bernsteinnél, Hilferdingnél, Kautskynál. Az ő szemükben Marx elsősorban tudós, „a politikai gazdaságtan korifeusa”. Marx számára a filozófia valójában csak fejlődési útjának egyik állomása; neki az a fontos, hogy végre egy tudományágot teremtett, valami hasonlatosat Darwin művéhez; hogy a politikai gazdaságtan „rendszerének” legalább az alapjait megvethette. E szakasz említett képviselői ebben az irányban is igyekezni fognak pótolni valamit, ami Marxnál nem létezik, vagy legalábbis nincs világosan kifejtve; hogy a maguk részéről valamiféle filozófiai alapját vagy kiegészítését adják Marx doktrínájának. Valamivel kritikusabb szellemek, filozófiailag valamivel tájékozottabbak követik majd őket, de lényegében ezek is ugyanolyan mértékben rabjai irányzatuk korlátainak (Max Adler, Vor-

länder és mások). Marxot mint „szociológust” és „politikai közgazdászt” egy kanti, illetve — pontosabban szólva — új-kanti eredetű etikával és ismeretelmélettel akarják társítani; vagy Machhal kombinálják, mint ahogy azt Friedrich Adler és egy egész sor más marxista filozófus teszi, közülük még az olyan határozottabb politikai tájékozottságúak is, mint például a bo'sevík Bogdanov. Ezen az úton jutunk el Marx polgári értelmezéséig, Masaryk, Troeltsch, Stammler, Max Weber és megannyi más „bírálva” megértéséig, úgyhogy ezek a Schumpeter-féle eszmei kísérlet-kudarok mind a mai napig tartanak. Ezt a szellemi légkört, politikailag, a marxizmus szociáldemokrata ága képviseli, a második internacionálé meg a hivatalos parlamenti marxizmus irányzata, a tömegpártoké, melyek egy viszonylag csendes politikai fejlődési korszak „demokratikus” előnyeit élvezve azt hiszik, hogy mindent elérhetnek békés eszközökkel; a revizionista és centrumpártoké, az álforradalmi, valójában revizionista pártok irányvonala. Az eszmei-politikai helyzetből adódik továbbá az is, hogy Marx a polgári értelemben vett tudós tekintély fényében tűnik fel, aki — igaz — az általa művelt tudományból bizonyos radikális következtetéseket is levont, ám bölcséleti téren más nem óhajtott, mint azt, hogy a filozófiából olyan tudományt teremtsen, mely módszertani tájékoztatásul szolgál más tudományokban. Marx alaptétele a filozófiának a gyakorlatba való átültetéséről a proletariátus révén egy társadalmi-történelmi pillanatban, ezek a filozófusok annyira szem elől tévesztették, hogy vakságuk még ma is tart. Lényegében ugyanezt az irányzatot követi — csak hogy dogmatikus változatában — az is, amit szovjet filozófiának nevezünk, s amely a szociáldemokrácia marxista elképzeléseiből levont sztálini következtetésekként jött létre. A marxista bölcsélet sokéves, hivatalos szovjet változata elveti ugyan Max Adler és a többiek ismeretelméleti alapjait, de egyetért velük abban, hogy a marxizmust, elvileg, mégis egy ismeretelméletre kell alapozni. Ez az iskolás, polgári modor, melyet oly szívesen utánoznak a marxista bölcsélet képviselői, él manapság is: Adam Schaff igazságelméletére gondolunk itt, meg Todor Pavlovra, aki még önkényesebben és vulgárisabban akarja a világra lőcsölni a tükröződési elmélet pavlovi változatát. A marxizmusnak mint tudománynak ez az irányzata a filozófia gyakorlati megvalósulását már nem a történelmi valóságban keresi, hanem tudományágakká való felbomlásában, a bölcsészet olyan tudománnyá való átlényegítésében, mely mintegy varázsütésre, egyetlen társadalom-mechanikai beavatkozással megoldja az összes problémákat. Méghozzá egy teljesen racionalizált világban, melyben az embereknek közérthető törvények uralkodnak. Ez az irányzat úgy véli, hogy akár a polgári-parlamentáris, akár a szovjet-parancsuralmi közegekben meg fogja lelni azt a társadalmi alanyt, melyben valóra válthatja eszményét.

Ezzel az iránnyal párhuzamosan és egy időben, az életfilozófiának számító polgári bölcséletben is meg a marxista bölcselkedők soraiban is, bizonyos fajta lázadás él, egy marxista, vitalista mozgalom a teljes racionalitás korlátai, egyoldalúsága ellen. Az a kísérlet például, hogy Marxot Freuddal társítsák. (Előbb Jensen, aztán Wilhelm Reich, ma pedig Erich Fromm.) Itt van aztán az a próbálkozás, hogy Fichte meta-

fizikai-spiritualista aktivizmusát használják fel valahogy a marxista gyakorlati filozófiában (Kranold), továbbá az a próbálkozás, hogy a bergsoni vitalista metafizikát, az „életigenlés” problémáját és a mítoszt használják fel eszmei és politikai síkon, a tudomány ésszerűsége, érthetősége helyett. Mint például George Sorel radikális revizionizmusában. A marxizmus idealista változatai és kombinációi ezek. Hangsúlyozottan nyertek kifejezést Jean Jaurèsnál, de megtalálhatjuk Gramscinál is, akin — éppen az alapvető dolgokban — kétségtelenül nyomot hagyott Croce és Gentile filozófiája. Ilyenek, továbbá, Walter Benjamin esszéformában megírt marxista kultúrfilozófiai kísérletei, s közeli rokonságban van vele a filozófia realizációjának kérdésszövevénye, noha az 1923-ban Karl Korsch látta. Ez az a kapcsolat, mely bizonyos polgári spiritualistákat, mint például a perszonalista Emanuel Mounier-t, összefűzi a marxizmussal. Hasonló motívumokat találunk a fiatal Gorkenaunak, a polgári világ szellemi alapjairól szóló művében is, de ugyanezek vitték rá Gorkenaut, hogy később nemcsak revíziónak vesse alá a marxizmust, hanem teljesen el is forduljon tőle. Noh ez a vitalizmus a marxizmus keretében inkább tendencia, semmint az élet filozófiájának világos kinyilatkoztatása, Bergson, Dilthey, Eucken, Gentile hatása mégis kétségtelen.

E kísérletek módszertani zűrzavarára egy újabb filozófiai irányzat felel; a totalitás szintézise szeretne lenni, az univerzum tájaival kíván foglalkozni. A pozitívizmus és szcientifizmus marxista tagadásával egyfelől, az élet filozófiájának eszmei szűrkeségével való szembefordulással másfelől, ez az irányzat, Hegel bizonyos alapvető gondolatait felújítva, a totalitás kategóriáját helyezte előtérbe. (Lukács György: Történelem és osztályöntudat. 1923). Hasonló irányban tevékenykedik ez időben egy másik marxista gondolkodó is, akinek célja szintén az univerzális szintézis, minden vágya bölcséletileg átlátni az egész történelmi és kozmikus világ értelmén; ez a filozófus Ernst Bloch. Lukács törekvéseit követi néhány más gondolkodó is. Például Warynski (Leo Kofler), aki 1944-ben megjelenteti dialektikus szociológiáját, elfogadva Max Adler némely ismeretelméleti tételét is. Ugyanebben az irányban végzi dialektikai-történelmi kutatásait Lucien Goldmann, a korai Lukács leg-hűbb tanítványa, ide tartozik azután egy marxista szellemű társadalomkritikai elmélet; fő képviselői Horgheimer és Adorno, az ún. „frankfurti kör” tagjai.

Válaszul a korábbi szakaszokra, és abban a törekvésében, hogy visszatérjen az elsőhöz, az eredetihez, megjelenik a marxizmus ötödik irányzata is. Az antropológia, a humanitás problémájának ad elsődleges jelentőséget. Ennek a korszaknak a fő képviselői Henry Lefebvre, munkásságának második szakaszában; Herbert Marcuse, és magánál Blochnál is fellelhetők bizonyos elemek. Leszek Kolakowski lengyel marxista filozófus is, szembeszállva a szovjet dogmatizmussal meg a hazájában meggyökeresedett pozitívizmussal, igyekszik felújítani az eredeti marxi antropológiát. Az irány francia változatának alapja Kojève és Hippolyte művei, akiknek nincsenek ugyan politikai beütésük — amint ahogy ennek az iránynak különben lesz —, de szükségleteik szerint igyekeztek felhasználni Marx egyes alaptételeit. Maurice Merleau-

Ponty bölcelete és Jean-Paul Sartre fejlődési útja szemlélteti legvilágosabban ezt az irányzatot.

S végül a hatodik szakasz, a metafizikai spekulációnak Marxtól történt elbomlasztására támaszkodva, felöleli az egész posthegeli mozgalmat éppúgy, mint a Hegel műveiből adódó filozófiai lehetőségeket, jellemzője pedig az a beszélgetés-vita, mely Martin Heideggerrel, a polgári világ egyik legjelentősebb mai gondolkodójával folyt. Ez az irányzat, tiszteletben tartva azt, ami új Marx eszméjében, a történelem központi helyét hangsúlyozva a filozófiában, és az ember történelmiségéből kiindulva a történelmi természeti világ egészét kívánja áttekinteni. A már említett Herbert Marcuse munkálkodott ebben az irányban, továbbá az ún. párizsi marxista iskola, Kostas Axelossal az élen. A posthegeli helyzet, de különösen hatodik szakaszának felülkerekedése, hasznosnak mutatkozott nálunk is. Nemcsak abból a szempontból, hogy új távlatokat nyit a filozófiában, hanem Marx megállapításainak következetes felhasználása szempontjából is. Éppen a történelmi viszonyok és a történelmi gondolkodás napirendre tűzése adja majd meg a legadekvátabb választ a Marxtól felvetett kérdésekre csakúgy, mint az új, a történelmi világ építésének feladataira is.

A marxista bölcelet felsorolt irányzatai a kor alapvető törekvéseivel való kapcsolatra támaszkodnak: ha úgy látjuk, hogy korunkban a műszaki és természettudományok megállíthatatlan haladása a lényeges, ha úgy tetszik, hogy a termelők fejlődése a döntő, s hogy az emberek közötti viszonyt ugyanúgy megváltoztathatjuk egy-egy műszaki beavatkozással, akár a tárgyi világot; ha úgy gondoljuk, hogy egy pánszcientifizmus megoldja az emberiség valamennyi problémáját; s ha el akarjuk háritani a haladást és a termelőerők maximális fejlődését gátló összes akadályokat — akkor másként fogjuk értelmezni a marxi gondolatot, mint ha csak az ember szabad elemiségének elvesztését tartanánk szem előtt a polgári világban, az ember dezintegrációját és diszperzióját, reifikációját és elidegenülését. S akkor, az időszerű élet nevében, másként fogunk válaszolni a történelem kérdéseire, másként, mint amikor az egész történelmi-kozmikus eseményláncolatot egy univerzális látomásban szemléljük. De más módon közelítjük meg a történelem kérdéseit, sőt gyakorlati feladatait is, ha abból indulunk ki, hogy a polgári világ emberének léte kérdéses, egzisztenciáját veszély fenyegeti. Mindezek a felfogások, álláspontok, szempontok valahogy bennefoglaltatnak Marx filozófiájában. Ha túlzottan hangsúlyozzuk akár melyiket közülük, a marxizmus különféle változatait kapjuk, azokat, melyekről itt szó volt. Am csakis a marxi gondolat egésze, a dolgok tisztázása magukban és a mindezekkel az irányzatokkal való kritikai leszámolás teszi lehetővé, hogy a történelem lényegbevágó nyíltságának hangoztatásával, melyet a Hegel utáni korszakban ő mért fel elsőnek mint emberi szabadság alapját, megfontoltan gondolkozunk és cselekedjünk, úgy, ahogy azt Marx óhajtotta. A marxista filozófiai irányzatok típusának ismerete ilyen értelemben követelménye manapság az elsősorban marxista bölceletnek.

Borbély János fordítása